

CSORBA DÁVID

**HERALDIKA, PRÉDIKÁCIÓ,
„DEBRECENISÉG”****Architektúra és architextúra a kora újkori Debrecenben**

A jelenlegi Debreceni Nagytemplom helyén a kora középkortól állt templom, a 13–14. század fordulójától Szent András nevére szentelve (ép. 1297–1317), és valószínűsíthetően már nagy lélekszámot befogadó hely volt.¹ Amikor az 1530–40 közti magyarországi reformációs hullám elérte ezt a térséget, a protestánsok egyszerűen átvették a kultikus helyeket (templom, iskola, ispotály, rendház), és a központi székesegyházat is, megtartva ennek funkcióját. Az esetleges átalakításokról nem maradtak ránk adatok. Az új Szent András templom azonban, ahol Melius is szolgálhatott, 1564-ben leégett, és sokáig romokban állt: helyette az oldalához épített imaházban tartották az alkalmakat. A majd 70 éves babiloni száműzetéssel felérő puszta-lét után Bethlen Gábor hathatós támogatásával épült újjá, és szenteltetett fel az új templom 1628. november 26-án. A korban ezután már a régi név elhagyásával többen úgy beszéltek a legfontosabb debreceni kálvinista templomról, mint a 'Debreceni Templom' (*Templum Debrece-niensis*), vagy egyszerűen csak „a *Templom*”, jóllehet több hasonló egyházi épület is volt a város területén, a 18. század elején már egyenesen öt, de az unikális megjelölés maradt.² A következő nagy városégés (1802) következményeképp hívták meg a város jegyzőjének, Péchy Imrének a mérnök testvérét a következő templom terveinek elkészítésére. Péchy Mihály kálváriáját a konok városvezetéssel, s az ún. Nagytemplom tervrajzait, illetve a templom 19–20. századi történetét már jobban ismeri a nagyközönség: az 1849-es *Függetlenségi Nyilatkozat* nyilvános kihirdetési helyeként, illetve az 1944–45-ös Nemzetgyűlés ünnepi eseményeinek helyszínéeként.

Ezúttal a megújított református szellemű, 1628–1802 között létező és a lelki közösség városszerkezeti terének axisában térformáló erejű templomról, „a” Templomhoz fűződő, a keresztyén közösséget jelölő szimbólumokról fogunk szólni. Egy-egy mozaikkockát vetítünk fel részint a templom-tér építészeti alakulásáról, részint a templom – egyház – hit – debreceniség témakörében a fenti

¹ Sági Lajos: *Debrecen településtörténete*. Debrecen, 1972.

² Debreceni Ember Pál: *Wade mecum*. Debrecen, [1679–81]. Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának (Pápa) Kézirattára (jelzete: O 153). 79, 83.; Köleséri Sámuel: *Keserű-édes*. Debrecen, 1677. (RMK I. 1210.) 1.

korszakban jellemző ideákról, szimbólumokról. A 17-19. századi szövegek (prédikációk, levelezések) együtt alapozzák meg azt az olvasatot, amely a városhoz kötődő kulturális szimbólumok, toposzok világából lehetővé teszi a debreceni mentalitás diakron áttekintését a jelzett korban. Mindeközben vezérfonalként, az önmeghatározás eszközeként tekintünk a debreceni címer kialakulására, ami teljes ikonográfiai gazdagságát Debrecen várossá nyilvánításakor nyerte el 1693-ban, és ebben a formájában hármastisztet töltött be: a város, az egyház és a Kollégium jelvényeként szerepelt. Az érzések, képek, gondolatok térré kivetülése architektúrák és építésztervek komplex terét teremti meg. Különösen igaz ez a kijelentés egy olyan városra, amelyik az állandó létbizonytalanság ellenére és emiatt lett lakott térré és alakította ki a saját értelmezésű szimbolikus terét.

Tér és időszemlélet

A 17. századi közép-európai keresztyén ember a térről, mint helyről, és mint értelemmel felruházható, létértelmező szerepű térbeli elemről nem a mai kategóriáink szerint gondolkodott, és nem is a nyugat-európai 17. századi új filozófiai irányvonalak mentén. Általában a mai kor emberéhez képest éppen ellenkező módon helyezte el magát a mikrokozmoszban. Nem térítő rendszerben gondolkodott, hanem a makrovilág részeként látta a maga mikrovilágát, és a térről alkotott fogalmai az Isten felé vivő úthoz viszonyítva, üdvtörténeti teleologikus modellben képződtek meg.³

Az idő, mint Istentől szabott mérték, azaz mint teológiai fogalom élt a kora újkori magyar református köztudatban: az Isten az Idő ura, ő szabta meg az idők kezdetét és végét, „az idők teljességét”. Az emberi élet ebből következően keresztyén szemmel nézve teleologikus jelleget ölt: a földi élet a kozmikus időnek csak egy részét, kis töredékét jelenti, és az életút, mint időtartam pedig felkészülést a teljes, a túlvilágon elérhető életre. Ha az individuális létet közösségi szintre tágítjuk, az egyház életét is hasonló módon kell elképzelnünk. A tökéletes mennyei Jeruzsálemnek a földi egyház csak árnyképe lehet, a ’győzedelmes egyháznak’ árnyékozó példája a ’harcos egyház’. Ezt a bibliai alapsémát különböző korok különböző felekezetei más és másként aposztrofálták.⁴

³ A spengleri fogalmakkal „az idő átértelt értelme” alapján a nyugati kultúrák végtelen tér-élményéhez kapcsolódva éltek. Az Einstein előtti fizikai világképről és az abszolút időhöz való viszonyáról, ld. W. Hawking, Stephen: *Az idő rövid története a nagy bumm-tól a fekete lyukakig*. Bp., 1995, Mæcenas, 25-31.; Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának alapvonalai*. Bp., 1995, Európa, I. köt. 221, 289.

⁴ Krisztus eljövendő királysága és a profán társadalom szerkezete közti interdependenciát vizsgálta pl. Heiko Oberman, a reformáció eszméjének kialakulását elemelve a 15-16. században, Tillich szisztematika teológiájának érvelésével. Ez alapján nyilvánvaló, hogy Wittenberg (Luther), Zürich (Zwingli) és Genf (Béza) is más modellt alakított ki, és a

Az időfogalom megváltozott a reformáció idején: az újító irányzatok képviselői újraírták a történelem időhatárait, újragondolták az isteni kinyilatkoztatás szent pillanatait: létrejött a *sacra historia*, *historia ecclesiastica* intézménye. Az egyház korszakonkénti küzdelmei a protestáns fordulat után a történetírók tollán visszafelé is megváltoztak: felekezetiileg szétszakadt a múlt addig egységes képe. A 'győzedelmes' és 'harcos' jelző is ennek megfelelően torzult: a mennyei és evilági felosztás mellett teret nyert a felekezetiileg kötött értelmezés, pl. a katolikus illetve a protestáns irány olvasata szerint. Ez alapján az igazak, a kiválasztottak egyháza áll szemben a herezisre hajlott, és pusztulásra ítélt evilági szervezettel, amely látszólag virágzik, és az előbbi pedig szenved, de az Isten majd ítél fölöttük. A kiválasztottak közösségének előképe a bibliai zsidó nép volt, melynek az őt környező népek közül egyedül nem voltak bálványai, de volt egy láthatatlan erőssége, a teremtő Isten.

Még inkább szűkítve a nézőpontot, a kora újkori 17. századi magyar református teológiai inerciarendszer ehhez igazodik, az Európa nyugati felén élő némely fizikus, filozófus, metafizikusnak a fizikai világra vonatkozó kutatása nálunk még tiltott irodalom volt: Magyarországon ekkor még határozottan nem fűjtak modern szelek jöllehet „mind az empirista, mind a racionális felfogás jelentkezik Magyarországon is, nagyjából egy időben, a 17. század közepén”.⁵ Mivel azonban „a kora újkor folyamán a politika jogi, irodalmi, etikai és teológiai típusokban fogalmazódott meg, mígnem a 17. század folyamán lassan kialakult „saját”, tudományos diskurzustípusa”, a teológiai nézőpont egyben politikai regiszterben is olvasható volt.⁶

két világ korrelációjának a tézise alapvetően a történeti események és faktorok elemzésén, és nem teológiai koncepciókon alapult. Ld. Oberman, Heiko: *Masters of Reformation. The emergence of a new Intellectual climate in Europe*. Tr. by Dennis Martin. Cambridge, 1981, 261-262.

⁵ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Akadémiai, 1998 (Historia Litteraria, 5.) 116. – Tételét hosszasan, példákkal bizonyítja (uo. 115-136.), és bizonyos filozófiai vagy fizikai fogalmak receptálását felmutatja, de ezek általában tiltás alatt álltak. A megtúrt filozófusok (Ramus, Bacon, s Regius) művei főként teológiai értelmezések körében jelentek meg nálunk (pl. a németalföldi Geulinckx vagy Clauberg tanításaiban). Még Huszti István 18. századi orvosnál sem jelentkezik Bayle és Newton hatása, jöllehet ő túllépett a kötelező skolasztikus és reneszánsz filozófiai téziseken. Ld. MÁTRAI László (kiad.): *Régi magyar filozófusok XV-XVII. század*. Bp., Gondolat, 1961, (Nemzeti Könyvtár, Filozófiatörténet) IX-XI., 202. Neoplatonikusok, okkultisták, atomisták s mechanisták (Gassendi, Descartes, Hobbes) közül pl. Descartes-ot idézik a századvégen református egyházi körökben leggyakrabban, de teológiai koncepciójuk részeként. Ld. GARBER, Daniel – AYERS, Michael (ed.): *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. I-II. Cambridge, 1998. 553.

⁶ BENE Sándor: A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben. A kora újkori modell. *ItK* 105 (2001/3-4), 287.

Egy speciális történelmi feltételek közt létrejött felfogást szeretnék bemutatni, ahol ez a két elem lesz a meghatározó: az evilági ’harcos egyház’ lelki erősségét egy bibliai metaforákon alapuló képi rendszer adja. A szimbolikus erőter megképződésének folyamatát vizsgálom tehát, hogyan alakult ki a 17. század folyamán a sánc és vár nélküli erődítmény városnak, Debrecennek az a határozott, tér és időfogalmak strukturálta bibliai szimbólumvilága, amely végül a város címerében testesült meg. Párhuzamosan villantok fel egy képet a város életéből történelmi tárgyú leírások alapján, illetve megjelenítem a város címerének adott állapotát, és bevonom a diskurzusba a kor véleményformáló rétegének, a prédikátoroknak, Debrecen helyzetéről szóló beszédeit. Előfeltevés szerint a prédikátorok tették le az alapjait annak, ahogy ma Debrecenről gondolkodunk, és az egyház, a város, és a Kollégium közös címere nem egyszerűen csak tárgyi emlék, hanem annak heraldikai jegyei feltétlenül megjelenítői a 17. századi református beszédmódnak. És mindeközben az elbeszélés tényleges elbeszélte, a Templom, amelynek alakváltozásai meghatározták a lehetséges narrációt.

A nemzetközi humanista geográfia szakirodalmi apparátusa és a 17-18. századi szövegek (prédikációk, levelezések) együtt alapozzák meg azt az olvasatot, amely a városhoz kötődő kulturális szimbólumok, toposzok világából lehetővé teszi a debreceni mentalitás diakron áttekintését a jelzett korban.⁷ Jelenleg a kora újkori szövegeknek a városi kultúra emlékezetrétegét, performatív és strukturáló hatását vizsgálom. Céлом a megjelenített tér szimbólumai mögött felsejlő „debreceniség” egyetlen korszakát jellemezni.⁸

A) Középkori alapokon:

⁷ Ley, David – Samuels, Marwyn: *Introductory contexts of modern humanism in Geography*. In Üök (eds.) *Humanistic Geography. Prospects and Problems*. Chicago, 1978. 1-17., 3.; LeFebvre, Henri: *The production of Space*. Oxford, 1991.; Gregory, Derek: *Geographical imaginations*. Cambridge Mass., 1994. – A primér szakirodalmat a következő szövegek képviselik: Ozsváthné Krankovics Ilona (kiad.): Bartha Boldizsár: *Rövid krónika (...) Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokrúl*. Debrecen, 1984. (HBmL forráskiadványai 11.); Báthori G. Mihály: *Hangos trombita az az Ollyan Predikációk, mellyekben ERDÉLY és MAGYAR ORSZÁG romlásinak és pusztulásinak okait (...) ki jelentet (...) a’ Debreceni Ecclesia Tanitoja*. Debrecen, 1664. (RMK I. 1010.); Kismarjai Veszelin Pál: *Oktató és vigasztaló prédikációk*. Debrecen, 1641. (RMNy 1875.); Köleséri Sámuel: *Arany alma, azaz 30 prédikáció*. Debrecen, 1673. (RMK I. 1144.); Tolnai Mihály: *A’ Sűrű keresztviselésnek habjai közt csüggendező leleknek Lelki batoritasa, avagy (...) Lelki flastrom*. Debrecen, 1673. (RMK I. 1154.)

⁸ Jelenleg sem a középkori Szent András-templom, sem az újkori Péchy-tervezésű Nagytemplom teremtette térről és a szimbolikus ráépülő szellemi viszonyrendszerrel kívánunk szólni, hanem kizárólag a református tradíciót legkarizmatikusabban meghatározó korszak, a 17. század strukturáit vizsgáljuk a debreceniség felől. Balogh István: *Debreceniség. Studia Litteraria* 1969, 11-53.; Bényei József – Fülöp László – Juhász Béla (kiad.): *Századok szelleme. Tanulmányok a magyar irodalom és Debrecen kapcsolatáról*. Debrecen, 1980.

Krisztus-szimbólum (zászlós Bárány)

A város szívében volt minden olyan intézmény, amely a városlakók életét alapjaiban meghatározta, szervezte és irányította. A piacterén álló gótikus Szent András templom életét a reformált hitű lelkipásztorok irányították, emögött félkörívben helyezkedtek el a Paptava körül a lelkészi és tanítói lakások, egységes rendet alkotva az egykori káptalani iskola (ma: Református Kollégium) épületeivel.

A templom, mint szent tér eleve elvált az előtte élő piactértől egy vékony kerítéssel. A cívisváros az átmenő és távolsági kereskedelemről élt, tényleges védelme, erősített fala nem volt: talán ez lehet az oka annak, hogy prédikátorai nem szóltak a piacról úgy, mint angliai társaik. A piac- és vásárnap természetesen nem zavarhatta meg a templom életének eseményeit, és mivel a 17. században is általános volt a felekezetek közösségi alkalmain való részvételnek a hitűséghez kötése, egyeztetni kellett az egyházi és polgári vezetésnek a kérdésben az „áros népek” ügyében.

A templommal ellentétes oldalon a legfontosabb magisztrátusok és kereskedők (Fekete, Dobozi, Komáromi Csipkés, Szeremley, Domokos, stb.) lakóházai körében állt a városháza, melynek homlokzatában az 1560. évet jelző évszámos kő címerpajzs volt látható, egyszerű rajzzal: a hátrafelé néző *zászlós bárány* középkori jelképében az Istennek bárányát ábrázolta.⁹ Ez a legkorábbi városcímer, és talán nem véletlenül: Debrecen életében ez volt a dogmatikai és hitéleti irányváltást hozó korszak, Melius Juhász Péter kora volt. A *debrecen-egervölgyi hitvallás* (1562), majd a Bullinger-féle *II. Helvét Hitvallás* elfogadása (1567) mind ennek a kornak hű lenyomatát, a gyarapodó, építkező oldalt mutatják.¹⁰ Melius 1563-as prédikációs kötetének az előzéklapján található kép pontosan reflektált a címerre: a zászlós bárány és az embléma körszeletében az Ézs 53,7 latin idézete („nyírói előtt néma maradt”) epideiktikusan Krisztusra, Krisztus húsvéti áldozatára mutat előre.¹¹

Az 1561 óta működő nyomda kiadványaiban feltehetőleg még sokáig nem volt több klisé, mert a városba a századfordulón érkezett lipcsei Rhéda nevű

⁹ A kőcímer egész a 19. századig szabadtéren volt látható, jelenleg a Déri Múzeumban őrzik. A középkori eredetű jelképre csak egy példa: a kassai dóm oltárképén a feltámadt Krisztus látható, egyik lábát feljebb helyezve tartja a lépcsőn, vállára döntve egy zászló látható, és ő maga kinéz a képből. A Krisztus bárányát megjelenítő képek éppen ilyen módon alkották meg a bárány pozícióját.

¹⁰ Csúzi Cseh Jakab a gályarabságtól való megszabadulása után köszönőlevelet írt a Helvétiai rendeknek, melyben leszögezte, a „Magyar Nemzet” 1567-től fogva az ő vallástételüket követi, és ezért a „Magyar Templom” kifejezés református, azaz kálvinista templomot jegyez (Tóth Ferenc: *A' helvétiai vallástételt követő Tul a' dunai superintendentziában élt református Püspökök élete, e' jelen való időkhig lehozva*. Győr, 1808. 136-137).

¹¹ RMK I. 1381., 1405.

nyomdászcsalád kiadványaiban (pl. az 1627-29-es kalendáriumokban) ez a régi, az Istennek bárányát zászlóval ábrázoló címerkép látható.

B) Középkori heraldika: a város új jelképei (zászlós Bárány és főnix)

1564. szeptember 4-én a prédikáció idején és 6-án reggel a városban tűz támadt, és a pusztából kiemelkedő gótikus Szent András templom és a város jó része elhamvadt. A parókia is leégett a templommal együtt, és egy egész emberöltőig nem éledt újjá: az északi fala mellé felhúzott imaterembe jártak a hívek, mint Jeruzsálemben a siratófalhoz. Szimptomatikus jelenségről van szó ez esetben: az építés (fizikai és lelki tekintetben) és a pusztítás (fizikailag) komplementerei egymásnak a város életében. Rögtön ezután „nyíri pajkosok”, garázda katonák támadtak a városra (1565), és csak a templom leégése és újjáépítése közötti időben kétszer ütött ki tűz (1580, 1623).¹² Az állandó külső fenyegetettség belső integritást, öntudatosodást eredményezett, lelki függetlenséget, bibliás nyelvezettel. Ámós próféta kérdése – „Avagy esik-e olly gonosz a városban, melyet a Jehova nem szerezne?” – többször visszhangra talált a debreceni lelkékben, melynek lenyomatát őrzik a korabeli írásos feljegyzések.¹³ Az érzések, képek, gondolatok térré kivetülése architektúrák és architektúrák komplex terét teremti meg. Különösen igaz ez a kijelentés egy olyan városra, amely az állandó létbizonytalanság ellenére és talán épp emiatt lett lakott térré és alakította ki a saját értelmezésű szimbolikus terét.

A városi tanács által a 15 éves háború idején kiharcolt királyi oklevél már 1600 márciusában a címer ábráját kibővítette. A címertérben egy halom tetején nyitott könyv, rajta a *zászlós bárány* (Jel 5,12); a pajzs felett sisak és nyílt korona, felette a nap tüzénél önmagát elégető, feláldozó főnixmadárral. A *hármás domb* Magyarország ikonjele, a *kettős könyv* a Biblia két testamentumát, a *sisak* katonai érdemeket rögzít. A legfontosabb, kifejezetten Debrecenre utaló jel a *főnixmadár*, aki tűzben ég el, majd támad fel újra, jelképezve a város ismétlődő fizikális pusztulásait követő építkező korszakot: a főnix a „mégis megmaradásnak” a szimbóluma.¹⁴ A keresztyén kultúrkörben ez az életszimbólum természetesen módon az önfeláldozás és a húsvéti újjászületés/feltámadás jelölője-

¹² Kismarjai Veszelin i. m. X3r-v.

¹³ A 17. század végi várostörténeti krónikák állandó bibliai citátumával (Ámós 3:6) van dolgunk: Bartha i. m. 11-12.; Kismarjai Veszelin i. m. X5v-6r; Köleséri i. m. 72.; Szakály Ferenc (kiad.): Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*. Bp., 1980. (Bibliotheca Historica.) V, 3, 321.; Szatmárnémeti Mihály: *Halotti Centuria*. Kolozsvár, 1683. (RMK I. 1301.) 525-531.; Tolnai i. m. 23.

¹⁴ Olyan időszemléletet hordoz, amely nem a keresztyén kultúrkörből származik, a spirálmozgást, a természet körforgását leíró szimbólum az egyiptomi mitológiában az egyike a meghaló-feltámadó istenségeknek.

ként Krisztus-szimbólummá vált.¹⁵ A bárány és a fönix együtt eszményített jelképek, melyek egymás keresztyén konnotációit erősítik, az időtlenség jelképei: az 1560-1600 közti időszakban az időbeliséghez, földi időhöz kötődő szimbólumok még nem részei a város ikoni rendszerének.

A 64 évig romjaiban álló Szent András-templom, szimbolikusan majd 70 éves száműzetéséből tért vissza eredeti funkciójához: a templomszentelés 1628. november 26-án zajlott le, Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem és Rákóczi György, jövő utódja hathatós támogatásával. Jóllehet térformáló erejű templomról beszélünk, egyedül ennek az épületnek nincsen építészeti megbízható, értékelhető rajza.¹⁶ Az 1802-es tűzvész után készült egy külső látrajz, és azt tudni véljük, hogy az eredeti alapokat 1626-28-ban az építők megőrizték, de a gótikus ablakok beillesztése már síkfalba történt. A két fejedelem adományozó kedvét több dolog jelölte a templomon. Bethlen az oszlopokat és a zsindelezést finanszírozta, ezt örökítette meg a templom északi oldalán az 1-2. sz. vers és kigyós címere a városé mellett. Rákóczihoz számtalan emlék fűződik: a toronygombot aranyos gombra cseréltette 1628-ban, holdas órát tétetett rá (ma: Nagyváradon látható hasonló forma), a keleti kaput a nép a fölötté lévő címere miatt *sárkányos kapunak* nevezte, és nem utolsósorban neki köszönhető az ún. Rákóczi-harang is. Belsőleg tizenkét téglaszlopra cserélték a gótikus formákat, fehér zsindeellyel fedték a teret, és az egyhajós épület mellett még sokáig meghagyták az imatermet. Az eredeti középkori katolikus forma alapjainak meghagyásával, hatékony átalakításával, reformálásával, most már a templom is kálvinistává lett. Ez az átmeneti állapot képviselte a kora újkori Debrecen megújuló mentalitását.

Ez „a” Templom születésnapja, melyet a megszentelt hely északi oldalán emléktábla latin versekkel tett maradandóvá.¹⁷ A keretversek (1-2, 5-6) a fejedelem adakozókészségét és városi vezetés áldozatos munkáját dicséri, ellenben a 3-4. versszak Debrecen címerét jeleníti meg: „Két szent frigy, phoenix, bárány s a kereszt igaz ábrát / Nyujtanak a Debreczen városa felől”. A jelképisé-

¹⁵ Erre egy későbbi példa: idős Köleséri Sámuel (1629/34-83) egyik prédikációja megörökítette a fönixhez kötődő értelmezéseket, ám még azelőtt hogy Debrecenbe került volna lelkésznek. Várad ostroma után hegyaljai mezővárosokban szolgált, és akkor állította össze *Idvesség sarka* című kötetét, amelyben a klasszikus leírást természeti analógiák követik, és ez a megjelenítés még nem tartalmazza a jelképnek a Debrecenre applikálását. „A’ Phénix madár felől, mely Arabiában terem, azt írják, hogy megvénhedvén Tömjén és Casia forgácsból tüzet rakván, mellyel fészket meg-töltötte, magát a’ tüzre tészí, és mind hamváig égeti, annak utána az égi harmat reá esvén meg-elevenedik ” (Köleséri Sámuel: *Idvesség sarka*. Debrecen, 1676. (RMK I. 1189.) 204.).

¹⁶ Korábbi időszokról maradt fenn ásatások és leírások alapján feltáruló formája a Szent András templomnak; a Péchy Mihály-féle tervrajzok közismertek. Egyedül a református Debrecen templomának nem maradt fenn tervrajza (Sápi i. m. 22.).

¹⁷ A Bethlen Gábort, majd később I. Rákóczi Györgyöt dicsőítő táblák (felavatásukat megörökítette: Bartha i. m. 15-16.) az 1802-es tűzvészben égtek meg (Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. 1-3. k. Debrecen, 1871-72, 262-268.

gük megegyezik a már fent jelzettekkel: a farkas elől menekülő szelíd bárány, előtte a szövetség két könyve, az újjáéledő főnixmadár mind a keresztyén város útját és sorsát példázzák.

Kismarjai Veszelin Pál 1629-es beszéde az új templom felépítése után hangzott el.¹⁸ Jeruzsálem Titus általi elpusztításának körülményeit vizsgálta: a történet azáltal fejt ki erkölcsi mozdító erejét, hogy Jézusnak a város pusztulására tett kijelentése, jóslata felől értelmezi a történeteket (Máté 12,25; 23,37). A zsidó nép számára az időben fel nem ismert jelenségek hatalmas katasztrófa bekövetkeztét jelezték. A megsiratás klasszikus vigasztalási toposz az ókortól, a reformáció korában sem állt távol a férfiaktól sem, a karakter részének érezték a természetes, megrázó erejű érzelmi felindulást.¹⁹ A téma pedig az ismert történelmi okok miatt közkedvelt volt: a prédikátorok a helyes erkölcsi magatartást keresték „a földre tiport nép” számára, és a bűnös nép Istenhez fordulásában, a szent, kegyes élet felmutatásában látták meg a megtartó erőt.

C) Egyházzimbólumok ótestamentumi értelmezéssel (*torony, kőfal, hajlék*)

Két új lelkipásztor érkezett az új Templomhoz: Keresszegi Herman István zilahi, Kismarjai Veszelin Pál nagykarolyi lelkészséget cserélt fel debreceni szívre: partiumi közeget ismerők érkeztek a legfontosabb református központba. A lelki vezetők Debrecen-képe sokkal látványosabban eltért a lokálpatrióták világtól, eddigi szimbólumaitól: az erőteljesebb, kontúrosabb szimbólum idegenszerűsége azonban egy nemzedéket követően a városhoz szervesült.

Az 1631-es földrengés megrázta az egész várost, több ház és agyagviskó romba dőlt, de a templom sértetlen maradt. Keresszegi Herman a zsidó-magyar sorspárhuzam egyik elemét mozgósította, amikor a debreceni keresztyének erősségéről szólt. „1631. márc. 3. a’ Debretzeni torony megrendüle, observáltatott ez földnek reszketése (...) Debretzen: a’ *torony* erősségét és ékességét jegyez. Erősséged néked Debretzen az Isteni tisztelet, ékességed a’ gazdagság. DE: Ímé nem menthet-meg tégedet edgyik-is, mint Jeruzsálemben az Isten

¹⁸ Ld. RMNy 1425A jegyzeteit (Fekete Csaba); Csorba Dávid: Névtelen ’jajj-szó’ Kismarjai Veszelin Pál prédikációja egy 17. század végi kolligátumban. *Magyar Könyvszemle* 2000. 2. sz. 204.

¹⁹ TORDA István (kiad.): Bod Péter: *Magyar Athenas*. Bp., 1982. (Magyar Hírmondó.) 326.; S. Sárdi Margit (kiad.): *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Bp., 1992. (RMPE 9.) 54-55.; Kismarjai Veszelin i. m. X5r.; Köleséri Sámuel: *Bánkódó lélek nyögései*. Sárospatak, 1666. (RMK I. 1039.); Szigethy Gábor (kiad.): *Erdély romlásának okairól. Medgyesi Pál: Ötödik Jaj, és Siralom*. Bp., 1999.²; R. Várkonyi Ágnes: *Miért sirt Kemény János?* In Uő: *Századfordulóink. Esszék, tanulmányok*. Bp., Liget, 1999. 189-209.; Györi L. János (kiad.): *Nagyari József táborigi prédikációi (1681-1683)*. Debrecen, 2002. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink, 9.) 27.

temploma, mellyben hisznek vala a' Sidók".²⁰ A felavatott Templom harangjából rövidesen, alig tíz éven belül háborús eszköz lett, és a város kegyességi alkalomra hívogató eszköze 1638-ig nem is tért vissza.²¹ A már újraöntött 50 mázsás nagyharangnak (később Rákóczi-harang néven) építették 1642-ben a vakolatlan faláról elnevezett *Veres-tornyot*.²²

Keresszegi prédikátortársa, Kismarjai Veszelin Pál az 1640-es tűzvészek idején mondott beszédeiben jeremiási pozícióban szólalt meg. 1640 áprilisában, Szent György napon délben, majd három nap elteltével a délnyugati szél által újra feltámasztott tűz martalékává váltak egész utcák, 302 ház, 14 malom. A korabeli leírások az egész városi lakosságra kiterjedő valóságos lelki válságról tesznek tanúbizonyságot. Nagyobb volt a félelem, mint tatárjáráskor vagy Várad 1598-as megvételekor – olvashatjuk Veszelin Pál előljáró beszédének krónikája alapján – az emberek nem merészkedtek házaikba, hanem az utcákon várták a „vörös kakas” újabb pusztítását. A tanácstagok „az vigyázásban eyjet (sic!) napot egygé tettek”, nemkülönben a főbíró, Debreceni Fekete István, akinek a két lelkipásztor a közel egyidőben megjelent prédikációskötet anyagi támogatását is köszönhette.²³ A Templomba sem ment senki: az utcákba kivezényelt kollégiumi diákság vigasztalásait ott az Isten szabad ege alatt hallgatták végig sűrű könnyhullatással.²⁴

Városát Veszelin „Magyar Ierusalem”-ként vigasztalta fájdalomban, a kis mezőváros, „szegény Debrecen”, „Sion leányává” magasztosult.²⁵ „O Sion leánya, a' Iehovanak bosszulusatul meg alaztatot, siralomban be merült Debre-

²⁰ Keresszegi Herman István: *A keresztyén hit ágazatiról való prédikáziók tárháza*. Várad, 1640. (RMNy 1863.) 349.

²¹ Éppen a bibliás örálló erdélyi fejedelem, aki alapítványokkal segítette a várost, a peregrináló diákokat, a Kollégium építését, I. Rákóczi György vitte el a harangokat, hogy a harmincéves háborúban (1618-48) ágyúkat öntsön belőle. De erre sem a Veszelin előszó, sem Bartha Boldizsár szücsmester krónikája nem utal. Az utóbbinak ellenben van egy idevágó, erre az esetre is applikálható megjegyzése: „némelyektül, kiktül inkább oltalmunkat vártuk volna, igen nagy méltatlanságokkal sanyargattattunk, kiknek leírását akaratom szerént elhallgatom, hogy igazmondásom fejemet ne fakassza. Est qui querat et iudicet.” (Bartha i. m. 45.).

²² A nagyharang az 1802-es tűzvésznel lezuhant, egyik darabjából öntötték a ballagáskor és kicsapatáskor ma is használatos kollégiumi csengőt.

²³ Kismarjai Veszelin i. m. X5r., X7r.; Keresszegi Herman i. m.

²⁴ Kismarjai Veszelin i. m. – A krónikaíró szücsmester, Bartha Boldizsár, úgy tűnik, hivatkozás nélkül vette át a prédikátortól az 1564-1640 közti Debrecen életére vonatkozó, fenti adatokat, az 1640-es tűzkárokat azonban akként örökítette meg, ahogy azt „a tanácsházban ennek emlékezetire írt táblán ilyen módon láthatsz és olvashatsz” (Bartha i. m. 16.). A krónikaíró nem utal rá, hogy olvasta a 20 évvel korábbi lelkész kötetét, de az olvashatta az emléktábláét. Hacsak nem maga a lelkipásztor készítette el az emléktábla szövegét? Ennek a szövegnek (keletkezési időpontja bizonytalan) és Kismarjai kötete előszavával (1641. augusztus 1-jén készült) viszont kimutathatók a szövegszerű átfedései.

cen”; „Utolsó romlásra el érkezet nyomorult országunkban Debrecen avagy nem kedves es szerelmes lako helye volt-é Istennek? Hízkelkedes nélkül szollok, en nekem ugy tetszik, hogy nagy részre az volt [,] a’ Sion leanyanak az isten anyaszentegyhazanak *kőfala*, az volt az Isten igaz tiszteletinek *hayleka*, az volt *dajkaja* az Úr szeminariumjanak [,] melyből szarmaztak sok *oszlopi* az Ecclesianak”.²⁶

Jeremiás siralmainak alázatra intő szólama (romlás, Jehova bosszúja) és az Énekek Éneke házaspár-misztikájának erősséget jelentő frazeológiája (szerelmes lakhely, kőfal, hajlék, oszlop) így oldódik fel a reformátori szemlélet iskola-metaforájával (a talán melanchthoni eredetű *seminarium Ecclesiae* fogalommal),²⁷ és lesz végül az intő szó erősség és a kegyelmes Isten megtartó erejének biztosítéka. A nemzedékről nemzedékre megtartó Úr kiválasztotta magának Sion leányát, akinek Debrecen városa kedves helye, ahol az egyház és az iskola egymást erősítő szövetsége él.

A kora újkori prédikációban a textus magyarázat után a lelkészek számba vették az idők jeleit, de ezután többfajta beszédmódra nyílik lehetőség. A nemzeti bűnök lajstroma az indulatok felindításával feddő beszédet indukál, és a szent központ, Jeruzsálem siratása nemzeti horizontú lamentációt vált ki, mivel ott akkor a zsidó Templom elpusztulása egyenlő erővel esett latba a vallás ellehetetlenülésével, a szétszórattással.²⁸ Több prédikátor végigvitte az ószövetségi analógiát. A meghasonlott országnak el kell vesznie, vele együtt a hitnek is, és majd jön más nép, aki továbbélteti a tiszta hitet.²⁹ Másik út: a prédikátor nem a földi bűnök számtalan seregére koncentrálna, hanem az egyedül igaz Isten kegyelmére apellál, akkor áthelyeződik a prédikáció *scopusa*, célja: a szörnyű, utálatos testi vétkek is az Isten előtt az igaz bűnbánat hatására ingyen kegyelemből elfedeztetnek, ahogy ez Kismarjai Veszelin Pál esetében történt. Csak erről a horizontról van lehetőség építkezni. Ez szimbólumokban – az utóbbi esetben – visszatérést kell eredményezzen a fönixhez és annak a jelképiségnek a megújításához, az előbbi, feddő esetben azonban nincs más út, mint várni a végítélet harsonáját.

²⁵ Fekete Csaba: Magyar Ieruzsálem. Ajánlás és időmértékes verssorok egy debreceni prédikációs kötetből 1641. *A Déri Múzeum Évkönyve* 1980, 427-441.; Kismarjai Veszelin i. m. 14. – Kiemelés tőlem.

²⁶ Kismarjai Veszelin i. m. 2-3, 10-11.

²⁷ Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. Debrecen, 1938. 263.

²⁸ Györi L. János: *Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI-XVII. századi prédikátori irodalomban*. In G. SZABÓ Botond – FEKETE Csaba – BERECZKI Lajos (szerk.): *Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*. Debrecen, 2000, 50.

²⁹ Báthori i. m. 20., 143.; Szántai Poóts István: *Halotti Prédikáció*. (HB. Gróf Rhédei Ferenc.) Sárospatak, 1668. (RMK I. 1074.) 36.

D) Gyülekezet-szimbólumok 1657 után (*napkorong és pálmafa*)

A 17. századi protestáns biblikus frazeológia szófordulatai, zsidó-magyar sors-párhuzamai és litániás jeremiádjai állandó elemként térnek vissza a századvégi prédikációkban.³⁰ Az 1657-et követő hét évben az Erdélyre és Partiumra özönlő török, tatár horda olyan pusztítást vitt véghez, hogy a korszak emlékeztetői apokaliptikus víziókban szólaltak meg: igaz ez Lorántffy Zsuzsanna nagy tehetségű prédikátorára, Medgyesi Pálra, de igaz egyházi és világi emlékirókra, nemesekre, cívisekre, lelkipásztorokra egyaránt.³¹ Debrecen városa sem volt etől ment: innen várták többen, a 'kicsiny Júda-Benjámín'-ből (Partium) az 'egész Izráél' (magyarság) feltámadását.

Szejdi pasa, budai beglerbég 1660 májusában két hónapra bekvártélyozta magát a Városházára. Akasztófákat ácsoltatott a ház elé, és néhány követségben járó honatyát, köztük a város főbíráját, idős Dobozi Istvánt, „verességgel megkínózták”. Miután erősen ráijesztett a lakókra, megszarolva őket, élelmisszerraktárát felduzzasztotta, majd távozott.³² Miről szólt a prédikáció kétszáz méterrel odébb? Báthori G. Mihály lelkipásztor témája a sírás volt Jeruzsálem romlása fölött, az igaz Istentisztelet megszűnése miatt, hiszen a „háládatlan, bűnben megátalkodott nép (...) majd mindenkben hasonló az Sidosaghoz”.³³ Ha a zsidók között az igaz istentisztelet lángja elaludt, és pogányok jöttek a helyükbe, mi sem várhatunk egyebet, ha meg nem térünk – hangzott a kísérteties prédikáció, egyéb jelenkori applikáció nélkül.

Vígkedvű Mihály főbíró egy követségjárása alkalmával a török áldozata lett 1661-ben, a korszakban nem egyedülálló módon, de mégiscsak egy főbíró végzetten ki. Egy félév sem telt el, a debreceniek 1662-ben újra építkeznek. Templomot újítanak, újjítják a tetőt (ezután nevezték a Templomot 'Cserepes templom'-nak), a Scholát is renoválják.³⁴ Jellegetes eset a fent említett magatar-

³⁰ A Várad eleste (1660) utáni prédikátornemzedék sajátjaként visszhangozta a 30 évvel korábban elhangzottakat, olyan szabályos ismétlődéssel és nyelvi azonosulással, hogy néha nehéz eldönteni, ki beszél.

³¹ KISS András: Adatok egy válság történetéhez (1657 június-július). *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltári Évkönyv* 11 (1995), 293.; Luffy Katalin: Medgyesi Pál és prédikációi. Prédikatori magatartás a Rákócziak udvarában. *Irodalomtörténet* 2001. 2. sz. 186-208.; Csorba Dávid: *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza*. In BÉNYEI Péter – GÖNCZY Mónika. (szerk.): *Nemzet, identitás, irodalom – A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Debrecen, 2005, Kossuth Egyetemi Kiadó, (Csokonai Könyvtár – BSL, 35.) 123-154.

³² Bartha i. m. 30-36.

³³ Báthori i. m. 137-148., 142-143.

³⁴ Itt a szakirodalomban van egy elírás: 1626 helyett 1662-ben zajlott ez az építkezés (vö. SÁPI i. m. 23.).

tás: Biczó István tanácsstag szájából hangzik el Bartha Boldizsár krónikájában az ezt alátámasztó mondat. „Jobb nekünk szenvednünk, ha hármat, négyet megölet is bennünk. De ennyi szegénységet [= szegénnyé váló embert], ennyi jószágtul meg ne fosszunk, éhelhalókká ne tegyünk”.³⁵ A külső ember nyomorúságaira figyelmet nem vető, csak a mások, a közösség javait előtérbe helyező mentalitás a nemes lelküségről, alázatról tesz tanúbizonyságot, miközben nem szabad elfelejtenünk, hogy a Vígkedvű-, Biczó- és Bartha-családok nagyon közeli rokonok egymással, mind a város felső vezető rétegét adó csoport tagjai voltak.

Amikor Apafi fejedelem kényszeredetten kijött Erdélyből a törökkel együtt hadjáratra, a debreceni lelkipásztorok, a kollégium professzorai és a diákság elébük ment és díszes oratóióval fogadta a hadat. Másnap vasárnap lévén (1682. augusztus 16.), a fejedelem „1000 Leütte”-s kíséretével a hétórai toronyszóra a Templomba ment, és végighallgatta „Obrister Pfarrer H[err] Köllösséri Samuel” rájuk applikált beszédét. A prédikátor a tanácstalan fejedelmet az Istentől folyamatosan jelet kérő Gedeonhoz hasonlította, és harcra buzdította a „Midianiták” ellen. A Templombeli beszéd után a tábori és a városi vezetőség reggelire ment: abba a házába, ahonnan Szénán váradi pasa Vígkedvű Mihály halála után ítélkezett.³⁶ A két utóbbi eseményt nemcsak a rövid távolság kötötte össze, és talán nem is csak a véletlen műve volt. Az 1660-as években a törökkel szemben a bíróját és ezzel együtt szimbolikusan polgári önállóságát veszített cívisváros lelkipásztora és tanácsstagjai ösztönzőleg kívántak hatni az erdélyi fejedelemre, a tetterős, a harcot még túlerővel szemben is felvállaló küzdelemhez. Nem rajtuk múltott.

A gyászévtized idején (1670-80-as évek nehezen feledhető eseménye a gályarab-per, a protestáns történetírásban ezen a néven él) Tolnai Mihály rövid ideig debreceni lelkipásztor volt, és Thúri Katának, Vígkedvű Mihály özvegyének ajánlott beköszöntő prédikációjában a kor jellemző toposzai térnek vissza. Az Énekek Éneke-beli jegyesmisztika gerlice-galambja és tövislilioma Krisztusra és az egyházra vonatkoztatva (Gerlicze madárka, kősziklán fundált egyház, Szent Gyülekezet, a sűrű keresztviselés tövisei), a Jelenések könyvének a

³⁵ Bartha i. m. 34. Ennek köszönhetőek olyan furcsaságok, mint 1681-ben négyfelé adózott Debrecen, vagy Várad 1692-es ostroma, ahol mind a védő, mind az ostromló sereg beszállítója volt a város. Ld. Szendrey István: *Debrecen, a mezőváros*. In Uő (szerk.) *Debrecen története 1693-ig*. Debrecen, 1984. (Debrecen története, 1.) 178.; Nagy László: *Debrecen a nagyhatalmak ütközőpontján*. In Szendrey István (szerk.) Debrecen... 342-343.).

³⁶ Miles Mátyás naplója. In Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia regni Transylvaniae* 17 (1894), 348. – Ez a prédikáció hiányzik Apafi fejedelem tábori lelkészének prédikációi közül, a fent jelzett események miatt (Györi, 2002, 142.). A *Debreceni diárium* is megörökítette ezt az eseményt, de a lelkipásztor nevét elírta a krónika 19. századi kiadója: a „Tiszt[eletes] Kolozsi Sámuel úr praedicalvan” láthatólag olvasási hibának köszönhető (Csűrös Ferenc (kiad.): *A Debreczeni Diárium. Történelmi Tár* 1910, 358.).

számkivetettek seregére, vagy a mártírok lelkére vonatkozó képe az igaz vallásért üldözött, 'vitézkedő Anyaszentegyház' metaforájaként (kicsiny kiválasztott sereg, a nyomorúság habjai közt, bárka módgyára vitézkedő Anyaszentegyház). Két különbséggel: egyrészt Debrecen városának üldözöttségével összekapcsolta az európai stratégiai helyzetfelmérést, mégpedig a földrajzi determinizmus alapján (szimbolikusan az égtájak jelképeivel jelezve a nemzet felé irányuló gyűlöletet), és a bizodalmat, hogy mindennek ellenére a város (és a keresztény hit) mégis él, mert az Isten Lelke élte.³⁷ Másrészt Tolnai Ferenc fohászában a vérségi kötelék és az egy igaz vallás együtt mozgó fogalmak („Magyar Vér”, „egy vallás”), és itt a megtartó erőre hivatkozásnál került elő a debreceni címer expressis verbis, a báránnyal és a pálmával (Czimer, Bárány, Pálmafa).³⁸ Az új szimbólum itt feltétlenül a pálmafa, amely nem sokkal később része lett a városi címernek. Ez az ikon (lat. *foenix dactylofer*) az erő, a biztos erősség jele (a hajlék és kert előbb látott fogalmainak konnotációival ekként érintkezik), de egyben időszimbólum az egyiptomi kortól kezdve: a fönixmadár ugyanis a fa/datolyapálma tűzésében vész el és támad újjá.³⁹

A zsidó-magyar sorspárhuzamnak a városra vonatkoztatása telítődött más tartalmakkal. Debrecen, a „magyar Sion”, mely az üldözött igaz egyház mentevára, lelki ajándékokban gazdag város. Jellemző példa: Kocsi Csörgő Bálint, az egykori Martonfalvi-tanítvány, a nápolyi gályáról tudósította a debreceni gyülekezetet nyomorúságos helyzetükről. A menekültek városát, amely a rabszabadításra gyűjtött, Strassoldo zsoldosai fosztották ki 1675 karácsonyán.⁴⁰ 1677-ben pedig már renoválják a Templomot, s az erről szóló latin verset a többi mellé illesztik a falra.⁴¹ Köleséri Sámuel választott pátriárájához, Debrecenhez fűződő hitvallása és fohásza ekként hangzik: „Hol lakol? Debrecenben aholott a' kegyelemnek eszközei bőségesen vannak (...) Áld meg Uram ezt a *Magyar Jeruzsálemet*, mellyben tündöklék az Evangéliumnak *fáklyája*, menjen ki ebbül a *Sionból* a Törvénynek és az Evangéliumnak folyamattya minden felé (...) Áld meg Uram a Tudománynak fészket, a *Veteményeskeretet*, mellyben az Páloc

³⁷ „Észak nem igen szeret: Napnyugat-is tsak Isten tudja mint vagyon hozzánk: Napkelet pedig s' Dél gyűlöli” (Medgyesi Pál: *Hármas Jajj*. Sárospatak, 1653. (RMK I. 873.) 59.). A Rhédei-családot sújtó csapások egyik elemeként jelent meg a család temetési beszédeiben ez a toposz, de ez ott egyben Erdély üldözöttségének metonimikus kerete is (Báthori i. m. A5v; Szántai Poóts i. m. 19.). Debrecenre aplikálva ez teljesen egyedi példa (Tolnai i. m. 24.), inkább a Zrínyi-féle nemzetkonceptió hadi feltételeinek részeként ismert (Zrínyi Miklós: *Az Török Áfium ellen való orvosság*. in Kovács Sándor Iván (kiad.): *Zrínyi Miklós prózai művei*. Bp., 1985. (Zrínyi Könyvtár 1.) 211-213.). Az összefüggések felderítése a további kutatások feladata.

³⁸ Tolnai i. m. 24.

³⁹ Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György (szerk.): *Jelképtár*. [Bp.], [1990], Helikon, 71.

⁴⁰ Thury Etele: *Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez*. Bp., 1912, 42-44.

⁴¹ Szűcs i. m. 267.

plántálnac, az Apollóc öntözne, de egyedül Felséged adhattya a gyenge csemetéknek nevelkedését”.⁴² A város szimbólumai egyszerre képviselték a keresztyén gyülekezetet, a református szellemiségű missziói parancssal, és az iskolát, a teológia- és a retorikaoktatás egységes szellemében. Az új elem itt az evangélium fáklyájának tündöklő fénye, a *nap* teremtő erejének képéből, amely nem természeti jelenségként, hanem teológiai értelemben utal a Teremtőre. A ’tündöklő Nap’ avagy a ’világosság Napja’ értelmezés pedig a szent Gyülekezet előtt a végletekig tisztázott lehetett a hitviták korában. Nem véletlenül vált hát részévé az új címernek ez az elem is.

Debrecen városa a 17. század végén feladta évszázados jól-rosszul kivitelezett függetlenségét, és betagozódott a Habsburg császár törvénye alá, de kereskedelmi pozíciója révén szabad királyi városi rangot kapva. A város 1693-ban így új címet kapott, melyre az évszázados hagyomány diktálta egyházi jelképeket festettek, az eddigiekhez képest az imént látott új elemmel: a *pálmával*, mely az erősség jelképe, a megerősített helyé. Köleséri Sámuel és Tolnai Mihály beszédei a város mentalitásának szimbolikus terét alakították ki Kismarjai és Keresszegi Herman után újra, előfeltételezve és egyúttal megteremtve az 1693-ban kodifikált címer végleges formáját.

Ezt a címet versbe foglalta Szeremley Sámuel, debreceni főbíró, mely az egész szimbolikát komplexítésében értelmezte.⁴³ A vers formailag 16 versszakos 8 és 9 szótagos, keresztrimes; tartalmilag eltolódás észlelhető a Krisztus-metáforák értelmezése irányába. A kontextus meghatározása (1-2. vsz.) és a címer alapjelképei (*Nap, Féniks, zöld Pálmafa, szelid Bárány, két könyv*) megjelenése (3-4. vsz.) után a *nap* Krisztus-szimbólum értelmezése (5-9. vsz.) következik, majd a többi kibontva. A *Féniks* a város sorsszimbólumaként (10-11. vsz.), a hetven Pálmafa a 12 forrás mellett a *Magyar Izraelre* vonatkoztatva (12-13. vsz.), a zászlós bárány a kereszttel (14-15. vsz.), s végül a Biblia két szövetségre (16. vsz.). Ezután jött az 1802-es nagy tűzvész, mely Debrecen központját és a város keleti felét teljesen elpusztította. Aztán folytatódott az építés, és élt tovább a címer jelképisége.

Összegzés

Láthattuk, hogy a város a katolikus örökséget vitte tovább, újabb elemekkel bővítve az ábrázolást, a főnixtől a napkorongig. A kezdeti megjelenítés a reformáció korában alapjában véve krisztocentrikus volt, és a kálvini tanok nyomán a feltámadásra helyezték a hangsúlyt. Később ez a történelmi helyzetnek meg-

⁴² Köleséri Sámuel: *Josué szent maga eltökélése*. Debrecen, 1682. (RMK I. 1281.) C2r; G3v.

⁴³ Tóth Ferenc: *A’ helvétziai vallástételt követő Tul a’ tiszai superintendentziában élt református Püspökök élete, e’ jelen való időkhig lehozva*. Győr, 1812, 129.

felelően módosult: az új, formálódó egyházak a konfesszionális tudatot igyekeztek erősíteni, így érthető módon Krisztusról az egyház szerepére vonatkoztatták a bibliai jelképeket. A harmadik elcsúszás – mindezt a kiválasztott gyülekezetre értelmezték – akkor következett be, amikor Habsburg-politika egységesítő törekvései válságba sodorták a protestáns felekezetű közösségeket, és szűkülni kezdett a vallással összefüggő nemzeti mozgástér. A kezdeti ökumenikus felfogás helyett tehát megerősödött az egyház intézményi szerepe, majd ennek a funkciója kiterjedt/korlátozódott a nemzeti keretekre. A 18. századtól szükségszerűen kisebbségi helyzetbe szorult magyar reformátusság megőrizte régi szimbólumait, mindamellett konzerválta is azokat. Ennek köszönhetően igazán sohasem kellett azokat leváltani, hanem olyan formán és hasonló eszmei tartalommal élnek máig.

A címer megalkotása, mint láttuk, megjelenítette a város szimbólumait, amelyek a megerősített hely metaforái, ám ne feledjük, elsősorban teológiai értelemben. A címer alakváltozatai és a prédikációk egymás mellett születtek. A Debrecen lelkiségét alapvetően meghatározták a kor *mediátorai*, a prédikátorok. Az állandóan változó, formálódó várost, amelynek soha sem volt védett, erődített kerete, amely sohasem volt biztos hajlék, olyan térmetaforákkal erősítették meg a lelkipásztorok, hogy az üldözött népben a város védelmező szerepét erősítették: megmutatták, hogy az Isten példát adott elénk a Bibliában és a történelemben arra, hogy a kiválasztottakat megvédi. Más felekezeti védőbástya funkciót ellátó mezővárosok, mint Várad, és rövid ideig Kassa is 'igaz magyar Jeruzsálem' jelzőt kapták, de történelmi helyzetüknél fogva nem voltak képesek ezt a pozíciót megtartani. Összességében Debrecen az egyetlen olyan magyar középkori város, amelynek városcímerében megtalálhatók az örök, az idő végtelenségéhez kötődő szimbólumok, és a korabeli prédikációkon keresztül tetten érhetők annak teológiai implikációi.

